

8. Zemskaya E.A. Word Formation / Ye.A. Zemskaya // Modern Russian / Under the editorship of V.A. Beloshapkova. Id.2. - M.: Higher school., 1989. - P.237-378.
9. Dictionary of the modern Russian literary language: in 17 vols. Moscow – Leningrad, 1948–1965.
10. Tikhonov A. N. The Russian Dictionary of Formation Dictionary: in 2 vols. Moscow: Ruslang., 1985.

УДК 111.1:398(477.87)(045)

DOI:10.31339/2617-0833-2019-2(27)-2-65-69

НАРОДНА РІЗДВЯНА ДРАМА В ФІЛОСОФІЇ БУТТЯ УКРАЇНЦІВ ЗАКАРПАТТЯ

Олійник В. В., Малець О.О.

THE FOLK CHRISTMAS DRAMA IN THE PHILOSOPHICAL BEING OF UKRANIAN PEOPLE OF TRANSCARPATHTIA

Oliinyk Viktoriia, Malets Oleksandr

В статті проаналізовані основні традиційні види різдвяної драми, що популяризується в українців Закарпаття. Визначені шляхи та форми генези дохристиянського календарного циклу язичницьких вірувань в традиційній вертепній драмі Закарпаття. Досліджено язичницькі елементи в різдвяних вертепних дійствах Закарпаття.

Ключові слова: філософія буття українців, Різдво, різдвяна драма, вертеп, колядники, різдвяна зірка.

The article analyzes the main traditional types of Christmas drama popularized by the Ukrainians of Transcarpathia. The ways and forms of the genesis of the pre-Christian calendar cycle of pagan beliefs in the traditional venerable drama of Transcarpathia are determined. The pagan elements in the Christmas scenes of Transcarpathia were explored. People's beliefs through the trail of tradition are precisely those signs that recognize the people, not only in the past, but also in modern times. Transcarpathia deserves special attention among all ethno-cultural regions of Ukraine, because it is here that folk traditions in their historical development have been influenced by European cultural traditions for centuries.

One of the most vivid and interesting phenomena of the winter calendar ceremony of the Ukrainians of Transcarpathia is the folk theater he is known to Ukrainians by the name vertep, betlehem. At the same time, in the old carols, even today, the cult of Dazhbog. We summarize that the local Christmas drama of the Ukrainians of Transcarpathia and to this day exists in close interactions with Slovak and Hungarian. The key heroes of Transcarpathian New Year's performances are three shepherds, two angels, Herod with warriors, two or three kings, sometimes Jews and Gypsies, and in the boiki and Lemkos there is definitely a devil. The game was performed mainly by teens and young men. In general, the vertebrate in Transcarpathia, despite the relatively isolated development, is a manifestation of all Ukrainian mentality.

Key words: the philosophical being, Christmas, Christmas drama, Christmas Puppet Theater, caroling, Christmas star.

Кожна нація, кожен народ має свої звичаї, що вироблялися протягом багатьох століть, що втілені у структуру світовідчуття, світосприйняття та взаємини між окремими людьми. А ці взаємини і світовідчуття безпосередньо впливають на духовну культуру та переосмислюються у театралізованих народних дійствах, вертепних драмах. Народні вірування крізь канву традицій являються саме тими прикметами, по яких розпізнається народ і не тільки в історичному минулому, але і в сучасності. На особливу увагу серед всіх етнокультурних регіонів України заслуговує Закарпаття, адже саме тут

народні традиції в їх історичному становленні протягом століть зазнали впливу європейських культурних традицій.

Одне з найбільш яскравих та цікавих явищ зимової календарної обрядовості українців Закарпаття – народний театр – в українців він відомий під назвою вертеп, яселки, бетлегем, райок, у росіян – петрушка, у білорусів – батлейка, остлейка, яселка, вяртеп, у поляків – шопка, у чехів і словаків – бетлем, угорців – бетлегем, німців – Кріппендарштелунген, румунів – бетলেখемул (віклеїмул) [1, с. 210]. Ще в давнину його зміст далеко відходив від конкретного релігійного підґрунтя, переносився у повсякденне життя і побут селян та міщан. Але в науковому просторі «Різдв'яний Бетлегем» Закарпаття з'являється завдяки етнографічним розвідкам польсько-українського вченого Еразма Ізопольського, який в околицях Станіслава (тепер Івано-Франківськ) занотував матеріал для невеличкої за обсягом, але належно оціненої розвідки «Драма вертепова про смерть» (1843). Згодом на царині карпатоукраїнській відзначились насамперед греко-католицькі священники. Вони спробували кодифікувати явище, окреслити межі можливого і дозволеного з точки зору кліру, тому не випадково отець Євген Фенцик на сторінках літературно-духовного журналу вмістив літургичну проповідь, приурочену різдвяним святкам. У проповіді йдеться про специфіку та сутність події, зокрема чітко позначено вихідний термін: Ісус народився в яслах віфлеємського вертепу (щось на зразок печери з маленькими дахом; де на ніч заганяли худобу, як тлумачив автор). Цікавою до розгляду є також народознавча монографія греко-католицького пароха зі с. Строїно (Свалявщина) Юрія Жатковича. Фрагмент звітти свого часу опрацював Володимир Гнатюк, автор все життя якого пройшло на селі, писав про вертеп, як про явище запозичене і мало розповсюджене: «Із бетлегемом лиш близ коло товтів (словаків) ходять, а на чистих руських містах лиш за саму колядку дістають подарунки» [2]. В даній праці багато місця відведено різдвяним вертепам, що стали звичною річчю в рідному краї автора. Скоріше всього невпинний хід бетлегему-вертепу далі в гори був зумовлений активними просвітницькими акціями греко-католицького духовенства краю.

Наступний етап у вивченні різдвяної драми Закарпаття припав на 20-30-ті роки ХХ ст. Ініціатива була перехоплена молодими науковцями. Унікальною у цьому плані є постать мовознавця, фольклориста Івана Панькевича, у редагованому ним краєзнавчому та педагогічному часописі «Підкарпатська Русь» чільне місце відводилось мистецьким витворам народного менталітету. Для пошкваллення збирацької роботи редактор написав невелику проблемну статтю, у якій коротко подано генезу Вертепу: зародження (Рим, ІХ ст.) і поступове поширення У Західній та Центральній Європі, а також через католицькі Чехію та Німеччину, Польщу на Україну [3, с. 29]. Далі естафету перейняли вчителі та учні горожанських шкіл краю, праці котрих було надруковано у періодиці «Подкарпатська русь» та «Наш рідний край».

Варто відзначити, що на Закарпатті в деяких селах етнографи фіксували два види різдвяного фольклорного театру – «коляда з ляльковим вертепом» і «коляда гуланів» (живий вертеп). На думку російського етнолога Петра Богатирьова, макет віфлеємських ясел, побачених ним у с. Іза Хустського району, нагадував китайський театр тіней. Основа ізянської церковці була виготовлена з дощечок, а стіни із проолієного паперу. Усередині знаходилося коло з картонними фігурками. Коли диск крутився, тіні ляльок пересувалися по стінах ясел. У гуцульському селі Богдан дослідник на власні очі спостерігав виступи колядників із зіркою. Окремі із них, як зазначає Богатирьов, блискуче справлялись з ролями Ірода, солдатів, єврея, кози та ін. [1, с. 210]. Результатом фольклорно-етнографічних експедицій П. Богатирьова по Підкарпатській Русі стала книга «Магічні дії, обряди і вірування Закарпаття».

Аналізуючи історію становлення вертепної драми на Закарпатті варто згадати і про історичні та стилістичні особливості закарпатських колядок, які класифікує у своїй праці «Угро-русские коляди» Петро Лінтур [4, с.11]. Автор виокремив декілька способів колядування «на угро-русской території»: діти співом вігають з Різдвом, проходячи від хати до хати; хлопці-підлітки колядують із зіркою або з «віфлеємом» (ляльковим вертепом), а старші парубки і дівчата – з оркестром «бандою» – на користь церковної громади, читальні та ін. Крім того, ще й водять «ведмідя» (ряженого парубка) на ланці у супроводі «цигана», «циганки», «колісника». Це обрядове дійство, вважав П. Лінтур, прийшло на Закарпаття з Галичини. Унікальний звичай вчений – фольклорист зафіксував у с. Горонда на

Мукачівщині У ньому відображається світський і «даже языческих времен характер». Справа в тому, що сільські хлопці відвідували у ніч з першого дня Різдва на другий ті хати, де були дівчата на виданні («на оддажу»). Спочатку вони мали заспівати кілька колядок під воротами («дворувати»), а після запрошення – виконати кілька колядок в хаті. Наприкінці їх пригощали горілкою чи вином сама «молода» [4, с.14].

Вагомий вклад вніс у вертепознавство і самобутній письменник, етнолог Федір Потушняк. У затисянських селах Гуцульщини – Крачунові, Микові (нині територія Румунії) вченому довелося зафіксувати різдвяну гру «баранки», подібну до наддніпрянської «кози» і в той же час досить близьку до вертепу. Її дійові особи ходили від хати до хати, поздоровляючи з Різдром, але традиційної релігійної фабули не дотримувались [5, с.20]. Цікавою до розгляду є етнографічна розвідка Г. Спатару, що зафіксована у с. Плауц на рахівщині. У місцевого румунського «бетлехемула» був відсутній релігійний аспект, а в якості головних героїв виступала ціла плеяда демонів – провідники чортів Талпа-ядулуй (Основа отрути), Сарсайле (Швидкохід чортів), Унигамул (Інспектор). Смерть, світська царівна, відзначалась справедливістю і невідкупністю. Інші дійові особи різдвяно-новорічної вистави – чарівник, старий та стара [6, с. 82].

Цікавий різновид різдвяних обходів у рівнинних районах Закарпаття зафіксував Олександр Курочкін, але опустив вказівку на конкретний населений пункт, чи місцевість. За його словами, отут, де поруч проживали українці, угорці та словаки, колядники носили з собою «шаркань» – маску змії з роззявленою пащею, що пашіла вогнем (освітлювалась із середини). Звичайно маска кріпилася до тулуба, який утворювали дерев'яні або металеві планки, скріплені у гармошку, що могла «вистрілити» на сім-десять метрів. Про таку саму «шаркань» згадує у своїй праці «Закарпатський вертеп» Іван Хланта на прикладі етнографічної розвідки з с. Бронява Хустського району [7, с. 19].

Відзначимо деякі особливості побутування сучасних різдвяних традицій з колядуваннями, вінчуваннями та вертепними драмами. Так згадаймо, що у багатьох селах у Святий Вечір до початку і в час святкової вечері в сім'ях приймали колядників. У хату приходили перші вінчувальники – малі хлопчики від чотирьох до десяти-дванадцяти років. Вони ходили групами: по три-п'ять хлопчиків. Інколи приходив тільки один або два. Вони були у своєму вбранні, тільки на голові мали шапки, що були високі, зроблені з грубого картону у формі конуса, пофарбовані або обліплені кольоровими стрічками. В руках у них були ліщинові палиці, на верху яких були прибиті менші палички, так що все мало форму літери «Г». З обох сторін коротшої палички звисали «шпігарі» (малі дзвіночки, які взимку дзеленчали на кінській збруї). Увійшовши у хату, хлопці задзеленчали «шпігарями», віталися і колядували. Тільки малі колядники відходили, а вже було чути, як дорогою галасливо приходять віфлеємці («бетлегемці»). Вони одягнені по-різному. Коли у вертепній грі виступають пастухи і дід – старий пастух, – вони одягнені у старе лахміття так, як колись ходили пастухи. Ангелами, що ходили разом з пастухами, були дівчата. Вони були у білому, з розпущеним волоссям, з крилами на плечах. Інколи тільки дід був у гуні і масці, а пастухи й ангели були у білих сорочках, перепоясаних навхрест через плечі кольоровими стрічками. Ангели носили з собою вертепну скриню, деколи тільки велику зірку. До гри, окрім пастухів, діда і ангелів, часто були залучені чорт з дерев'яними вилами в руках, одягнений до червоного, та єврей («жид») з кошиком.

Ідучи, віфлеємці дзеленчали дзвіночками. Першим у хату входить пастух. Говорить, хто він і звідки приходить і, попросивши дозволу повеселитися, гукає до своїх: «Гей, братя, вступайте!» Входячи, дальші віфлеємці розігрують вертепну гру. У сінях починають співати «ангели», потім з вертепом придивляються до колядників. Віфлеємці закінчують коротеньку гру і, дзеленькаючи дзвіночками, виходять з хати та направляються до іншої. Не заходять тільки туди, де того року був покійник.

У XIX – на початку XX ст. хлопцям і легіням за колядки давали горіхи і пшеничні, житні чи кукурудзяні коржички («перипічки»), а одружених чоловіків запрошували до хати і гостили. У с. Волосянка Великоберезнянського району, коли в хату заходили колядувати хлопці дівчина піднімалась на горище і кидала лише дорослим хлопцям (легіням) горіхи, щоб

у м'ясниці вийти заміж. Вже з кінця ХХ ст. в м. Ужгороді та його околицях почали ходити колядувати з шапками у вигляді церкви («бетлегемами»). Після Першої світової війни колядування з «бетлегемами» і зірками набуло значного поширення. Саме з цього часу колядникам все частіше давали гроші. Одружені ж чоловіки почали колядувати від церкви. Їх запрошували до хати, гостили, давали збіжжя та гроші, якими розпоряджалася церковна громада.

Чимало сучасних колядок мають релігійно-християнський зміст, які прославляють народження Ісуса Христа, Але поряд з ними поширені й давні дохристиянські колядки, основні мотиви яких побажання добробуту, щастя й здоров'я кожному членові сім'ї їх сюжет також пов'язані з селянською працею. У них скотарство оспівано як священне заняття. Водночас у давніх колядках ще й сьогодні прославляється культ Дажбога (Дайбога) у приспівках «дай Боже». Його наші пращури вважали богом Сонця, охоронцем земних ключів, якими він на зиму зачиняв, а весною відчиняв землю.

7 січня перший день Різдва. З ним пов'язують народження Ісуса Христа. З цього дня можна вживати скоромні («порзні») страви. Близькі родичі і сусіди лише після обіду починали відвідувати одне одного. З самого ранку до кати чекали першого відвідувача, який вважався «полазником». Вже після обіду діти, підвечір підлітки, а вечором і вночі дорослі ходили колядувати. Другий (8.01.) і третій (9.01.) день Різдва також святкові.

13 січня Василя, Св. Василя Великого, перший день Нового року за юліанським календарем. Закарпатські українці св. Василя вважали покровителем землеробства і скотарства, тому в новорічних вінчуваннях і обрядах виразно виділялись землеробсько-скотарські мотиви вірувань і магічних дій. Ще звечора (13.01.) господарі захищали свою садибу від нечистої сили. Вони під поріг ставили сокиру, щоб до хати не могла проникнути нечиста сила, двері на хлівах міцно зачиняли і малювали на них хреста чи солярні знаки. У перший день Нового року, як і в перший день Різдва, першим гостем («полазником») в хаті мав бути хлопець чи чоловік. Якщо першою входила дівчина чи жінка, то це на лихо. Тому жінки ходили до рідні і сусідів лише після того, як у них побував хлопець чи чоловік («вінчувальники»). Зайшовши в хату, вінчувальники бажали всім членам сім'ї та кожному окремо в Новому році здоров'я, щастя, радості і багатства. Привітавшись, вінчувальник поздоровляв сім'ю з Новим роком і проголошував: «...на щастя родини; газдови й газдині; на гаразд діточкам і радість усім вам... Аби вам хвиля добре служила, крумпля родила, а на черлениці овес і кендериця!» За щедрівки дітям дарували яблука, горіхи, цукерки, дрібні гроші [8, с. 321].

Варто відзначити, що в селах Мукачівського району на Різдво та в день Св. Василя обійстя відвідують бетлегеми, котрим притаманні деякі елементи «Маланки»: «Звичайно, дід з бабою, чорт й інші персонажі веселять»: буває дістанеться дівчатам (обцілюють, розмалюють), буває чорт поцупить домашні ковбаси або корчагу з вином...» Своєрідним моментом завершення періоду вертепної гри, одягання масок вважається 19 січня – свято Водохреща, коли карпатські «бетлегеми» вмиваються «Йорданською водою», освяченою водою, що є символічним християнським вмиванням після «різдвяних перевтілень» та захистом від нечистої сили.

Отже, на підставі оприлюднених текстів і відомостей можна стверджувати, що нині є широким розповсюдження комбінованого вертепу-бетлегему на території Закарпаття. Резюмуємо, що місцева різдвяна драма українців Закарпаття і до сьогодні існує у тісних взаємовпливах зі словацькою та угорською. Ключовими героями закарпатських новорічних вистав стали три пастирі, два ангели, Ірод з воїнами, два-три царі, подекуди – євреї та цигани, а у бойків і лемків неодмінно присутній також і чорт. Гру виконували переважно підлітки і парубки. У цілому вертеп на Закарпатті, незважаючи на порівняно виокремлений розвиток, є проявом загальноукраїнської ментальності.

Список використаних джерел

1. Богатирев П. Магічні дії, обряди і вірування Закарпаття / П. Богатирев // Питання теорії мистецтва. – Москва: Мистецтво, 1971. – С. 210–211.
2. Жаткович Ю. Різдвяні звичаї на Верховині / Ю. Жаткович // Русин. – Ужгород, 1921. – С. 3-5.
3. Панькевич І. «Віфлеєм» як різдвяна гра і «Вертеп» / І. Панькевич // Підкарпатська Русь. – Ужгород., 1925. – Ч.2. – С. 29-30.
4. Лінтур П. В. Угро-Русскія коляди / П. В. Лінтур // Русское слово. – Ужгород, 1942. – № 9. – С. 10-15.
5. Потушняк Ф. «Баранки (Рождественская игра)» / Ф. Потушняк // Літературна неділя. – Ужгород, 1942. – Ч.3. – С. 19– 21.
6. Спатару Г. Демонологические образы и их преобразование в народной драме Буковины и Закарпатья. – С.82–83.
7. Хланта І. В. Закарпатський вертеп / І. В. Хланта. – Ужгород.: Видавництво «Закарпаття», 1995. – 235 с.
8. Тиводар М. Етнографія Закарпаття / М. Тиводар. – Ужгород.: «Гражда», 2011. – 407 с.

References

1. Bohatyrev, P. 1971. *Magicheskiye deystviya, obryady i verovaniya Zakarpatt'ya* [Questions of the theory of art]. Moscow: Art.
2. Zhatkovych, Yu. 1921. Rizdvyani zvychai na Verkhovyni [Christmas customs on Verkhovyna]. *Rusin*, pp. 3-5.
3. Pan'kevych, I. 1925. «Vifleyem» yak rizdvyana hra i «Vertep» [«Bethlehem» as a Christmas game and «Vertep»]. *Subcarpathian Rus*, 2, pp. 29-30.
4. Lintur, P. V. 1942. Uhro-Russkiya kolyady [Ugro-Russian Christmas carols]. *The Russian word*, 9, pp. 10-15.
5. Potushnyak, F. 1942. «Baranki (Rozhdestvenskaya igra)» [«Baranka Christmas Game»]. *Literary week*, 3, pp. 19-21.
6. Spataru, H. Demonologicheskiye obrazy i ikh preobrazovaniye v narodnoy drame Bukoviny i Zakarpatt'ya [Demonological images and their transformation in the folk drama of Bukovina and Transcarpathia].
7. Hlantha, I.V. 1995. *Zakarpatt's'kyu vertep* [Zakarpattia Vertep]. Uzhhorod: Transcarpathian Publishing House.
8. Tivodar, M. 2011. *Etnohrafiya Zakarpattya* [Ethnography of Transcarpathia]. Uzhgorod: «Citizens».

УДК 378.147

DOI:10.31339/2617-0833-2019-2(27)-2-69-75

**ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ МАЙБУТНІХ
УЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН**

Плющ В.М.

**FACTORS IN PROFESSIONAL SELF-DEVELOPMENT OF FUTURE SCIENCE
TEACHERS**

Plyushch Valentina

В статті проаналізовано основні групи чинників професійного самовдосконалення майбутніх учителів природничих дисциплін. Провідними чинниками професійного самовдосконалення майбутніх учителів природничих дисциплін під час навчання їх у закладах вищої освіти визначено: зовнішні (суспільні) чинники, внутрішні чинники закладів вищої освіти, особистісні чинники розвитку викладачів та індивідуальні чинники розвитку

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>